

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, 1869.

ΤΟΜΟΣ ΙΘ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 454.

Η ΦΙΛΙΑ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ.

(Συνέχ. καὶ τέλος. 18ε φολλ. 450.)

Ἡ φιλία λοιπὸν ἀντικατέστησεν ὅ,τι ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν ἀρχαίων ἐστερεῖτο ἠθικῆς δυνάμεως· ἐγένετο δηλονότι αὕτη θρησκεία τι εἶδος, ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο εἶχε τις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάγκη θείας ὁδηγίας. Ὁ Θεὸς προπαρεσκεύαζε τοὺς φίλους, καὶ αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τοὺς συνάψῃ. Ἡ φιλία ἄρα ἦν δεσμὸς τῶν εὐγενεστάτων ἐν τῷ ἔθνει, διὰ τοῦτο καὶ τοὺς πνεύματι συγγενεῖς φίλους ἐνόμιζον οἱ Ἕλληνας, καὶ τοσαύτην πρὸς τοῦτο ἐπεδείκνυον ἀγάπην, ὥστε καὶ ἐξελάμβανον ὡς φίλους καὶ τοὺς χρόνῳ καὶ τόπῳ ἀλλήλων ἀφροσθηκότας, ὡς τὸν Λυκούργον καὶ Ὀμηρον, τὸν βασιλέα Νουμᾶν καὶ Πυθαγόραν.

Ἡ φιλία διέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ λυδία Ἑλληνικῆς ἀρετῆς λίθος, καὶ ὁ θέλων νὰ φρονῇ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔπρεπε διὰ ταύτης νὰ ὀχυρωθῇ. Τοῦτο καὶ ὁ μέγας Μακεδὼν κατανοήσας, ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἀποστολὴν τοῦ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρετὴν πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος κοινὸν τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος κτῆμα, ἀνεπέωσεν ὁ ἴδιος συνδεθεὶς μετὰ τοῦ Ἡφιστίωνος τὸ πρότυπὸν τοῦ φιλικοῦ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων δεσμοῦ. «Μηδὲν φρον-

τίσης, ὦ μῆτερ, καὶ γὰρ οὗτος Ἀλέξανδρος ἐστίν,» εἶπεν ὁ μέγας ἡγεμὼν ὅτε ἐν ἀσπασμῷ τινι ὁ φίλος ἀντηλλάγη τοῦ Βασιλέως. Καὶ ἔμεινε μὲν ἀγαθὸς Βασιλεὺς καὶ εὐγενὴς Ἕλληνας, ἐνόσῳ ἐνόσει τὴν σημασίαν τῆς φιλίας· ἀπέβαλε δὲ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὴν τιμὴν του, ὅτε ἡ φιλία ἔπαυσε νὰ ἦναι ἠθικὴ τις δύναμις καὶ κατέστη πολυφιλία, διεφθάρη δηλονότι εἰς δοξομανθὴ ἐπιθυμίαν πολιτικῶν σιάσεων καὶ μερίδων.

Ἀφοῦ ἡ φιλία οὕτω μετὰ τοῦ βαθυτάτου τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως θεμελίου κῦζήθη, ἔπρεπε καὶ ἡ φιλοσοφία ἐπίσης τῶν Ἑλλήνων τῆς μονομεροῦς τῆς φύσεως θεωρίας ἀπαλλαγείσα καὶ ἠθικὴ καταστᾶσα νὰ ἐπιστήσῃ ἰδιαζόντως ἐπ' αὐτῆς τὴν προσοχὴν. Ἡ ἠθικὴ μάλιστα, ὡσπερ ἡ φυσικὴ, ἀπέβρεξεν ἐκ δεδομένων, ἐκ τῶν εἰδῶν, δυνάμεων καὶ νόμων τοῦ ἠθικοῦ βίου, ὡς αὐτὸς τῷ λαῷ ἀπεικονίζετο, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἰδέα τῆς φιλίας ἔπρεπε νὰ καταστῇ ἐν τῶν καρποφόρωτέρων ἀντικειμένων ἠθικῶν ἐρευνῶν· διότι ὡς αἱ ἐρευναι αὗται ἰδίως περὶ τοὺς ὀρισμοὺς τῆς ἀρετῆς τοῦ καθήκοντος καὶ τῶν πνευματικῶν κτήσεων περιστρέφοντο, οὕτω συναψιζόμεναι ἐνταῦθα καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἠδύναντο ἐκ γενικῶς νενοσμένου καὶ προδεδομένου νὰ προβῶσιν εἰς σπουδαῖα συμπεράσματα.

Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐξηγεῖται διατὶ ἀπὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία συγκαταβαίνει εἰς ἀνασχολεῖται

περὶ τὴν φιλίαν καταστᾶται ἴδιον ἀντικείμενον τῶν σπουδαιοτάτων ἐρευνῶν, καὶ διατί καὶ ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι οἱ ἐν συνόλῳ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ ἀπορρίπτοντες, ὡς οἱ Ἐπικούρειοι, μετ' ἀγωνίας ἐπειρῶντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἐνωσιν τῆς ἠθικῆς τῶν μετὰ τῆς φιλίας.

Ἡ τῆς φιλίας διδασκαλία εἶναι τὸ ἀληθὲς δεῖγμα πρὸς διάγνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ πάσης ἑλληνιστοῦς ἠθικῆς, καὶ οὐδαμοῦ τοῦτο ἢ ἐθνικὴ συνείδησις ἐξετύπωσε κἀλλιον ἢ ἐν ἀποφθέγμασι καὶ ἡθελον, ἅπερ, ὡς περ κελὰ νομίσματα, περιῆλθον ἐν τῇ χρήσει τῆς ἐπιστήμης. Ἀνάγκη δὲ μόνον ἦν νὰ διαγνώσῃ τις ἀρθῶς τὸ πρωτότυπον αὐτῶν σχῆμα, νὰ ἀποδιώξῃ τὸν ῥύπον, ἐν οὐδὲν τῶν ἐν τῷ βίῳ κυκλοφορούντων διαφεύγει, νὰ ἄρῃ τις τὴν κοινὴν γνώμην καὶ νὰ διδάξῃ τὸν λαὸν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἡθῶν. Καὶ πόσω ἀξιόλογα ἀναπληροῦσι τοῦτο οἱ τρεῖς μεγάλοι φιλόσοφοι!

Ὁ Σωκράτης νοεῖ τὴν φιλίαν ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς μέρους, καὶ χρώμενος τῇ ὁμοφροσύνῃ πάντων ὡς πρὸς τὸ ἀπαραίτητον αὐτῆς διὰ τὴν τήρησιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀποδείκνυσι ψηλαφητῶς ὅτι ἢ ἀνάγκη τῶν πρὸς τὰ ζῆν ἐπιτηδείων εἶναι ἀδιαλύτως μετὰ τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ συνδεδεμένη.

Ὁ Πλάτων ἐπανέρχεται εἰς τὰ ἀρχικὰ αἴτια, ἐξ ὧν ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς ἀγάπη καὶ φιλία μετὰ φυσικῆς ἀνάγκης συνίστανται· προσάπτει δὲ τούτοις τὴν ἐν τῷ λαῷ διαδεδομένην τοῦ ἔρωτος λατρείαν, ἵνα λαμπρύνῃ τὴν ἀγάπην ὡς τὴν ῥιζικὴν δύναμιν τοῦ ἠθικοῦ βίου. Αὕτη εἶναι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ αὐξῶν τοῦ θεοῦ βλαστὸς, ὁ πόθος, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ τῶν γένων ἀντικειμένων οὐδεμίαν ἀνάγκυσιν ἔχει, καὶ ἐὰν ὁ πόθος οὗτος ἀσταθῆς καὶ περιπλανώμενος ἐξ ἀπατηλῶν εἰδώλων δὲν ἀπατάται, ἐὰν δὲν ἐκτραπῇ εἰς νοσηρὰν αἰσθηματικότητα, ἥτις μόνον ἐκυτὴν ζῆτει, ἐὰν διὰ φρονήσεως πρὸς τὸν εὐθὺν αὐτοῦ σκοπὸν ὀδηγούμενος καὶ διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ ὁμογνωμονούντος ἐν ἰσχυρᾷ πρὸς τὰ πρόσω σπουδῇ ἐνδυναμῶται, τότε ὁ πόθος οὗτος κελίσταται ἢ κυρίως τῆς κινήσεως δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δι' ἧς ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ σωματικῶν εἰς τὴν κοινότητα τῆς θεότητος αἵρεται.

Ἐνῷ δὲ ἡ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος ἐξικνεῖτο ὅλως ἐκ τῆς ιδέας τῆς ἀγάπης, καὶ πᾶσαν ἠθικὴν τελείωσιν ἀνάγει εἰς ἀγάπην καὶ φιλίαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνει πάλιν τὴν φιλίαν ἐκ τοῦ πραγματικοῦ αὐτῆς μέρους, ὡς ἐν τι ὑπὸ τῆς φύσεως μὲν δεδομένον, διὰ τῶν ἡθῶν δὲ μεμορφωμένον, καὶ ἐρευνᾷ ταύτην ἐν σχέσει πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον. Μετὰ τοῦ γεγυμνασμένου ὀφθαλμοῦ ἐνὸς φυσιοδίφου ἐρευνᾷ αὐτὴν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐμφανίσεις, παρέχων ἡμῖν τρόπον τινα φυσιολογίαν καὶ παθολογίαν

τῆς φιλίας· τοῦτο εἶναι τὸ δημοτικώτατον τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέρους, ἐν ᾧ καθάπτεται τις τῆς ἀξιοτάτου καὶ θερμῆς παραστάσεώς του, προσπαθεύοντος τὰς ἐθνικὰς μόνον θεωρίας νὰ διατάξῃ καὶ ἐνώσῃ, καὶ νὰ τὰς καταστήσῃ βαθυτέρας καὶ καρποφορωτέρας. Ὡς γνήσιος Ἕλληνας ἐκλαμβάνει τὴν ἰσότητά ὡς τὴν ἀναγκασίαν διὰ τὴν φιλίαν συνθήκην· ὅθεν καὶ ἐὰν σπανίως δὲν ὑπάρχῃ ἐξίσωσις διὰ τὴν ὑφισταμένην τῆς τάξεως διαφορὰν, ἀνάγκη οἱ ἐπὶ τῆς γῆς ἰσχυροὶ, οἱ ἄλλως ἐπὶ τοῦ ὕψους τῆς εὐτυχίας κατὰ τὸ φαινόμενον ἰστάμενοι καὶ τῇ πλησμονῇ τῶν ἀγαθῶν τῶν ἄλλων ὑπερέχοντες, νὰ στερῶνται τοῦ πολυτιμοτάτου πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν, οὗ τινας ὁ πτωχότατος καὶ κατώτατος ἐν πλήρει μέτρῳ δύναται νὰ ἀπολαύσῃ.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἐθνικὴ τῆς φιλίας ἰδέα περὶ πολλοῦ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐτιμήθη, κείται ἤδη ἐν τούτῳ ἐκπεφρασμένον ὅτι ἡ ἰδέα ἐκεῖνη ἐξικνεῖτο πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν ἠθικῶν τοῦ βίου τάσεων, ὥστε καὶ τῆς ἐπιστήμης ἤπτετο καὶ μετὰ τῆς πρὸς τὴν γνῶσιν σπουδῆς ἐν συναφείᾳ ὑπῆρχεν. Οἱ ἀρχαῖοι μάλιστα οὐδεμίαν τῆς αὐτῆς ἐγίνωσκον διακρίσιν, καὶ ὅτε τοῦλάχιστον κατὰ πρῶτον φιλοσοφία τις, ἀπτομένη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μετὰ πλήρους ἐνεργείας ἐζήτησε νὰ διαβρῆξῃ ταῦτα, ἀντὶ οὐδεμιᾶς τιμῆς ἠθελον τότε νὰ διχοτομηθῇ ὁ πνευματικὸς βίος, οὐδὲν ἠθελον νὰ ὑπάρχῃ χάσμα μεταξὺ γνῶσεως καὶ ἠθικότητος, μεταξὺ νοεῖν καὶ βούλεσθαι. Ἄνευ ἐπιστήμης οὐδεμία ἀρετὴ, οὐδεμία δὲ ἀρετὴ ἄνευ γνῶσεως. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα μόνον ἐν ὡς ἀντικείμενον δύνανται νὰ ἔχωσι, τὸ ἀγαθόν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τούτου ἀνάγκη ἀμέριστοι νὰ ἐπιτεθῶσι πάντες τῆς πνευματικῆς ἰσχύος οἱ μῦς. Μόνον ἐν τῇ ἐνώσει ταύτῃ πασῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων ζητητέα ἢ τελειότης τοῦ πνευματικοῦ βίου. Τίνες δὲν δεσμεύει ἢ τολμηρὰ αὕτη ἀξίωσις, τίς δὲν ἐνοεῖ τὴν ἀθάνατον ἀλήθειαν τὴν ἐν τούτῳ κειμένην;

Φυσικὰ δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐμμένωσιν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει· διότι ὡς τὸ διανοεῖσθαι ἐξετείνετο ἐκεῖ, ἐνθα ἡ ἄμεσος πρὸς τὰ χρηστὰ ἦθη σχέσις ἐξέλιπεν, οὕτως ἔπρεπε καὶ αἱ σφαῖραι τοῦ σκέπτεσθαι καὶ πραγματεύεσθαι νὰ χωρισθῶσιν. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ Πλάτων ἔμεινε τῇ Σωκρατικῇ ἀρχῇ ἐντελῶς πιστὸς κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον τὸ γινώσκαι δὲν ἀπέτεμε τοῦ ὄντος. Τὸ φῶς τῆς γνῶσεως ὄφειλε νὰ πληρῶσῃ τὸν ὅλον ἄνθρωπον, καὶ καὶ τοι βραδυτέρον τὰ ζητήματα τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας πολὺ ἐπίσης πρὸς ἄλληλα διίστανται, ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοίως αὐτὸς δὲν ἐγκατέλιπε τὸ ἔδαφος τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας, τὸ ἰδίως μητρικὸν τοῦτο ἔδαφος τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας· ὥστ' ἐν αὐτῷ ἐνοῦνται δύο εὐθύνσεις ἐν μιᾷ ἀκμῇ.

Ἐντεῦθεν ὀρμώμενος ἐννοεῖ τις τὴν σημασίαν ἀτομικῆς εὐνοίας καὶ ὅπου ἐπίσης περὶ ἐπιστήμης ὁ λόγος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἐμπόρευμά τι δυνάμενον νὰ ἀποσταλῆ εἰς οἴονδήποτε κατ' ἀρέσκειαν λήπτορα καὶ ὑπὸ τούτου ἐλευθέρως νὰ διατεθῆ, οὔτε ὁ διδάσκων παραδίδωσιν ἀπὸ τῆς ἑδρας ὅ,τι ἀκριβῶς ὡς καλὸν εὐρίσκει ἐν τῷ ταμείῳ τῶν γνώσεών του, ἐγκταλίπων τῇ τύχῃ, ἐὰν τὸ παραδοθὲν ἦν τὸ ἀληθὺς κατάλληλον, καὶ ἐὰν ὀρθῶς ἐγένετο καταληπτόν οὐχί. Ὁ ἀληθὴς διδάσκαλος παραδίδωσιν ἑαυτὸν, τὸ ἀτομὸν του, τὴν ὄλην του ἀτομικότητα, ὁ δὲ γνήσιος ἀκροατὴς εὐχεται, ὡς ὁ Σωκράτης λέγει τῷ Ἀγάθωνι, ὥστε ἡ σοφία νὰ καταστῆ αὐτῷ οὕτως ἴδιον κτήμα, ὡσπερ, «τὸ ἐν ταῖς κύλιξιν ὕδωρ τὸ διὰ τοῦ Ἐρίου ῥέον ἐκ τῆς πληρεστέρας εἰς τὴν κενωτέραν» μέχρις οὗ ἐν ἀμφοτέραις τὸ αὐτὸ μέτρον ὑπάρχη. Οὕτω τεθεμελιώται πᾶσα ἀληθὴς διδασκαλία ἐπὶ τοῦ δίδοναι καὶ λαβεῖν, ἐπὶ πλήρους ἀμοιβαιότητος καὶ μετουσίᾳ τοῦ κτήματος, ἐπὶ προσωπικῆς συνουσίᾳ, ἐπὶ ἀγάπῃ καὶ φιλίᾳ. Τί ὄθει τὸν Θαυμάσιον ἐκείνον ἄνδρα νὰ περιέρχεται πᾶσας τὰς ὁδοὺς καὶ ἀγορὰς τῶν Ἀθηναίων, καὶ τίλλων τὸν τρίβωνα τῶν ἀνθρώπων προσπαθῆ νὰ συνάψῃ μετὰ τούτου ἡ ἐκείνου ὁμιλίαν; Διατί ἐξετίθετο εἰς τὸν γέλωτα, τὴν εἰρωνείαν καὶ τοὺς χλευασμούς; διότι ἠλπίζεν ὅτι μετὰ τὸν ἑκατὸν ἡ δικασίαν θέλει εὑρεῖ τινά, ὅς τις παραδοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν του θέλει ἀνακοινώσῃ τι αὐτῷ ἢ θέλει ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ τι, ὅστις νὰ αἰσθάνηται ἐν ἑαυτῷ σπουδὴν τινα πρὸς γνῶσιν, ἥτις ὀρθῶς ἐπιμεληθεῖσα νὰ ἀναφυῇ ὡς βλαστὸς νέου τινὸς βίου, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀγωνιώδους καὶ παραχῶδους, εἶτα δὲ νὰ καταστῆ τοιοῦτος, ἐξ οὗ νὰ προέλθῃ ὑψηλὴ τις ἀνθρώπινος εὐτυχία. Οὕτω λοιπὸν ἡ μὲν φιλομάθεια κατέστη ἐφεσίς τις πρὸς φιλίαν, ἡ δὲ φιλία ἡ ἀρχὴ κερποφόρου καὶ πλουσίας διδασκαλίας, ἥτις δι' οὐδενὸς ἑτέρου ἠδύνατο ν' ἀντικατασταθῆ.

Οὐ μόνον δὲ ἡ προτροπὴ ἀνάγκην τῆς φιλίας εἶχεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιμέλειά τῆς διεγερθείσης πρὸς γνῶσιν ἐφέσεως. Πολλοὶ τῶν ψυχῶν κρείττους γενόμενοι ἐξέκλιναν ἀποσπασθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τοῦ βίου, ἐκ τῆς ἡσύχου θέσεως τῆς αὐτογνωσίας, ἐφ' ἧς ἔθηκεν αὐτὰς ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ ἅμως, ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ πιστὴ ἀγέλη, ὁμιλος φίλων, ἔμεινον ὡσπερ οἰκιακὴ σὺντροφία περὶ μίαν φάλαγγα συντηρησμένοι, ἧς δὲν ἠθέλον νὰ σβεσθῆ ἡ ἱερὰ φλόξ.

Ἐτι μᾶλλον ἢ παρὰ τοῖς Σωκρατικοῖς ἦν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις ἡ φιλία μετὰ τῆς ἐρεῦνης στενωῶς συνδεδεμένη. Ὅ,τι ἐκεῖ ἦν ἐκούσιός τις προσθήκη, τοῦτο ἐνταῦθα ἐνομιζέτο ὡς θεσμός· ἐντεῦθεν καὶ ὁ Πυθαγόρας ἐκαλεῖτο ὁ νομοθέτης τῆς φιλίας, καὶ διὰ καθήκοντός τινος σωφρόνως διατεταγμένου ἢ

κοινωνία τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν ἐξεταίνατο καὶ ἐπὶ τῶν σωματικῶν· οἱ Σοφισταὶ ἴσταντο μεμονωμένοι, διότι ἕκαστος αὐτῶν ἐνομιζέτο τι εἶναι, διότι, αὐτοὶ ἀπεμπόλουν γνῶσεις καὶ ἐμπειρίας, ὅσαι ἐξωθεν ἠδύνατο νὰ ληφθῶσι καὶ διδαχθῶσιν. Ὅσω ὅμως βαθύτερον φιλοσοφία τις ἤπτετο τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, τόσω μᾶλλον καὶ ἡ φιλία ἦν ὁ ἀναγκαῖος τύπος τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Ἡ φιλία μετέβη μετὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς ἄλλας χώρας καὶ ἤνωσε πρὸς ἀλλήλους ἐκείνους, οἵτινες ὡς πρόβλημα ἔθηκαν τὸ νὰ πολιτογραφῶσιν τὴν ἐξωθεν παιδείαν ἐν τῇ ἰδίᾳ τῶν πατρίδι, ὡς οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα, περὶ ὧν Κικέρων ἐν τῷ περὶ φιλίαν συγγράμματι αὐτοῦ λόγον ποιεῖται· Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους, αὐτοκράτορας καὶ φιλόσοφοι πρὸς ἴδρυσιν νέας αἰσθητικῆς διδασκαλίας ἦσαν ἠνωμένοι ἐν τερπνῇ ἐταιρίᾳ. Ἡ ἀριστοκρατία τῷ γένει ἐμειγνύετο ἐκείνῃ τῆς εὐφυΐας· διότι καὶ ἐν τούτῳ ἡ φιλία τῶν ἀρχαίων ἦν οὐσιωδὴς τι προαγωγῆς μέσον, ὡς ἐξισούσα τὰς ἀποτόμους ἐν τῇ συναναστροφῇ ἀντιθέσεις καὶ ἐνοῦσα ἀνθρώπους διαφόρου γένους καὶ κοινωνικῆς τάξεως πρὸς κοινὴν τινα πράξιν. Ὁ ἀπελεύθερος Ἀφρικανὸς π. χ. ὡς κωμωδοποιὸς ἐτιμάτο ἐν τῇ οἰκίᾳ Σκιπίωνος τοῦ Ἀιμίλιανου, Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι συναντῶνται παρὰ τῷ Σωκράτει, Ἑρμείας ὁ Βιθυνὸς καὶ Ἀριστοτέλης ὡς ἀκροαταὶ Πλάτωνος φιλοῦνται, καὶ ἡ φιλία αὐτῇ διήρκεσε καὶ ὅτε ὁ Ἑρμείας ἐκ δούλου τύραννος Ἀταρνέως καὶ Ἄσσου ἐγένετο.

Οὕτω λοιπὸν ἡ φιλία συμβαδίζει ἐν στενῇ καὶ ἐπιβροῆς πλήρει συνκρείᾳ μετὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ μετὰ λεπτοῦ νοῦς ὁ τεχνίτης, ὁ τὴν ἀποθέσειν τοῦ Ὀμήρου κατασκευάσας, μετὰ τῶν ἐν συμπλέγματι ὑποκλινῶς ἴσταμένων πρὸ τοῦ γέροντος διδασκάλου παρέστησε τὰς ἀλληγορικὰς μορφὰς τῆς φιλικῆς πίστεως καὶ τῆς σοφίας ὡς δύο περιπτυσσομένας ἐταίρας.

Τέλος τοιοῦτον τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου χαρακτηριστικὸν οὔσα ἡ φιλία, κατεδείχθη τὸ παράρημα οὐ μόνον πρὸς γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀρετὴν καὶ πολιτικὸν βίον· καὶ ἐπειδὴ πᾶσα χρησιμωτάτη σπουδὴ πρὸς τὸν δημόσιον προσετράπη βίον, ἔπρεπε καὶ ἡ φιλία νὰ ἦναι ἡ βᾶσις τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, καὶ ὅσω σπουδαιότερον ἐμορφώθη ὁ ὀργανισμὸς τῆς πολιτείας, τόσω μᾶλλον καὶ αἱ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ ἐβρίζωμεναι δυνάμεις, οἱ δεσμοὶ προσωπικῆς ἐννοίας μετὰ τῶν πολιτῶν καὶ υἱῶν ὡς καὶ μετὰ τῶν ὁμηλικῶν διετέθησαν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας. Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν νοῦν, δὲν ἦσαν ἐπίσης ἐνταῦθα αἱ ὑπὸ τῆς φύσεως δεδομέναι σχέσεις, αἱ χρησιμεύουσαι καὶ κανονιζόμεναι

πρὸς τὸ κοινὸν καλὸν, ἀλλ' ἐλεύθεροι σύνδεσμοι, κατ' ἐκλογὴν δεσμοί. Οὕτω ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ ὁ ὄριμος ἤδη ἀνὴρ ἐξέλεγε παῖδά τινα, ὃν ἐξεπαίδευε κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος, κατὰ τὰ ἦθη τῆς χώρας καὶ κατὰ τὴν πολεμικὴν. Οὗτος ὤφειλε νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ τὸ πνεῦμα τοῦ κοινοῦ, καὶ ὁ παῖς πρᾶδου ἤδη ἑαυτὸν πρὸς τὸν πατρικὸν φίλον νὰ ἀύξηθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Διὰ τοιοῦτου μέσου ἐννόμως διατάχθη ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεότητος. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἡλικίᾳ ἤδη ὄντες ἔζων ἐν κοινωνίᾳ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐστρατοπέδευον καὶ ἐν εἰρήνῃ πλησίον ἀλλήλων, ὡσπερ σύσκηνοι, ὅπως ἀδικλείπτως ἐν μνήμῃ ἔχωσιν, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν πρῶτον μὲν ἀνήκει τῇ πολιτείᾳ καὶ ταῖς ἑταίροις, εἶτα δὲ τῇ οἰκογενείᾳ του. Ἐν τῇ μάχῃ οἱ ὄρκω φιλιωθέντες ἴσταντο ἐγγὺς ἀλλήλοις, καὶ ἡ πρὸ τοῦ σημείου τῆς μάχης τελουμένη θυσία ἀνήκει τῷ ἔρωτι.

Τῆς πολιτείας λοιπὸν ἡ σωτηρία ἠρείδατο ἐπὶ τῆς φιλίας, ἣτις ἐν μεγάλοις καὶ μικροῖς κύκλοις ἤνωσε τὰ μέλη τῆς. Αὕτη ἦν τὸ παλλάδιον τῆς πολιτείας, καὶ ἐνῷ πανταχοῦ αὐστηρὸς ἐκυβέρνα τῆς πολιτείας νόμος καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς ἰδιογνωμοσύνης στενωπῶς περιώριζεν, ἐνταῦθα ἐν καλῶς ἐννοουμένῳ τῆς πολιτείας συμφέροντι ἀφέθη πλήρης ἐλευθερία, διότι δὲν ἠθέλον νὰ στερηθῶσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγάπης, ἣτις κατὰ τὴν φύσιν τῆς μόνον ἐν τῷ ἀέρι τῆς ἐλευθερίας δύναται νὰ ἐπιδώσῃ. Ἐνταῦθα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι διεφύλαττε τὸ δίκαιόν του, καὶ ἔσωζε τὴν πολιτείαν ἀπὸ τὴν εἰς ἄψυχον μηχανισμόν νάρκην.

Ὅμοιαι ἰδέαι, ὡς αἰ ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ καταδειχθεῖσαι, ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις ζωηραὶ, ὧν ἡ σοφία πρὸς τὸν αὐτὸν μάλιστα ἀνήγετο πύθιον θεόν, τὸν καὶ ὑπὸ τῶν Δωρικῶν πολιτειῶν ὡς τὸν ἐκρυπτόν νομοθέτην τιμώμενον. Ἐνῷ δὲ ἐνταῦθα ἡ φιλία ἦν ἀρχήθεν ὁ ἀκρογωνιαίος τῆς κοινωνίας λίθος, ἡ κοινωνία τούναντιον ἦν ὁ σκοπὸς τῆς πυθαγορείου φιλίας, δηλ. ἡ ἀνανέωσις ἠθικῆς καὶ ἐμμόνου πολιτικῆς τινος κοινωνίας, ἐν ᾗ συνεργόμενοι οἱ ἀριστοὶ τῶν πολιτῶν νὰ περιποιηθῶσιν τὸν ἀληθῆ ἔθνησμον, καὶ νὰ διαδώσωσι τὸ πολιτικὸν πνεῦμα, τὸ ὀφείλον νὰ σώσῃ τὴν πολιτείαν. Ἐκ τῶν ἀποικιῶν αἱ ἀρχαὶ τῆς πυθαγορείου πολιτικῆς μετέβησαν πάλιν εἰς τὴν μητρικὴν χώραν, καὶ ἐν Θήβαις νέαν ἔλαβον ἐπίδοσιν. Ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ Πελοπίδας εἶναι τὰ ὑποδείγματα φιλίας, ἣτις μικρὰν καταπεπτωκυῖαν πολιτείαν ἴσχυσε νὰ καταστήσῃ μεγάλην καὶ περίφημον, καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ τῶν Θεβαίων φίλων ἀγέλῃ συνδέονται αἱ τελευταῖαι ἀναμνήσεις τῶν ὑπὲρ τῆς ἑλλην. ἐλευθερίας ἀγώνων.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι ἡ κατ' ἰδίαν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας πραγματοποίησις· ὅλαι δὲ αἰ πολιτεῖαι καὶ

φυλαὶ εἶχον τὴν πεποιθήσιν ὅτι τῆς ἀστυκῆς φιλίας ἡ πρώτη φροντίς πρὸς τὸ κοινὸν ἀπέβλεπε καλὸν, καὶ ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τὰ γυμναστήρια ἦσαν πρὸς τοῦτο προωρισμένα. Ταῦτα ἦσαν οὐ μόνον τῆς φιλίας αἱ ἑδραὶ, ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς τὸ πολίτευμα πίστεως καὶ τῆς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπης. Ὅθεν καὶ ὅπου οἱ τύραννοι ἴσχυον, πάντοτε οὐδὲν ταχύτερον νὰ πράξωσιν εἶχον, ἢ νὰ κλείσωσιν ἢ νὰ πυρπολήσωσι τὰς παλαιστράς. Πρὸς δὲ τούτοις ἐχρησίμευον αἱ δημόσιοι πανηγύρεις καὶ τὰ κοινὰ τῶν συμφυλετῶν δεῖπνα, ἐνδυναμοῦντα τὸ τῆς ἀδελφότητος πνεῦμα μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Οἱ νομοθέται, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, περὶ πολλοῦ τὴν φιλίαν μάλλον ἐποιούντο ἢ τὴν δικαιοσύνην, διότι πολῖται φίλοι οὐδεμιᾶς χρῆζουσι δικαιοσύνης.

Ἡ φιλία λοιπὸν ἦν ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτείας νόμος, ἡ ἀνωτάτη ἠθικὴ διακόσμησις, δι' ἣς περιεβάλλετο ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ καθήκοντος πίστις καὶ εὐνομία, καὶ δι' ἣς ἐκυβέρνα ὁ τῆς πολιτείας φύλαξ Φίλιος Ζεὺς εὐδαίμονας καθιστῶσα τὰς πόλεις. Ναὶ ἡ φιλία ἦν ταῖς Ἕλλησι γενικός τις τοῦ κόσμου θεσμός, καὶ οὐδέποτε ἐστοχάζοντο πολιτεῖαν ἄνευ ταύτης.

Ὅπου αὕτη δὲν ὑπάρχει, ἐκεῖ εἶναι σκότος καὶ χάος. Μόνον διὰ ταύτης ὑπάρχει ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς μέτρον, αἰθρία, διάταξις καὶ νόμος. Ἐν τῇ φιλίᾳ διατηρεῖται ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀτόμου, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐρείδαται ἡ ὑπαρξίς τῆς συναναστροφῆς. Τούτου ἕνεκεν καὶ παρ' Ἀριστοτέλει ἡ φιλία εἶναι ἡ ἀποτέλεισις τῆς ἠθικῆς καὶ τὸ συνδέον μέλος, δι' οὗ ἡ περὶ τῆς πολιτείας διδασκαλία μετὰ τῆς ἠθικῆς συνεχεται, καὶ ἠθέλεν εἶσθαι δύσκολον διὰ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην νὰ εὕρη καλλιτέραν προσαφῆν καὶ ἀξιοτέραν κραταίωσιν.

Τοιαύτην σημασίαν ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν δημόσιον βίον οὐδέποτε πλέον ἡ φιλία ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἔσχεν. Ἡ πρὸς ἀλλήλα σχέσεις τῶν πνευματικῶν κτήσεων ἔπρεπε νὰ ἀλλοιωθῇ, ἀφ' οὗτου ὁ γάμος, ἡ οἰκογένεια, ἡ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ κοινωνία κατὰ νέον τρόπον διαμορφώθησαν. Αἱ τρέφουσαι τὴν φιλίαν δυνάμεις περιήλθον εἰς ἄλλας τοῦ ἠθικοῦ βίου μορφάς. Ναὶ, ἡ φιλία τῶν Ἑλλήνων καθ' ἑαυτὴν εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδαμῶς δύναται νὰ εἰσφορήσῃ εἰς τὰ ἡμέτερα ἦθη· διότι τῇ ἀρχαίᾳ φιλίᾳ ἀνήκει ὡς ἀναγκαία ἀντίθεσις ἡ ἐχθρα. Ὁ μὴ ἔχων ἐχθρὸν, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, οὔτε φίλον ἐπίσης ἔχει, καὶ ἐξελαμβάνετο δίκαιος ὁ γυνώσκων νὰ ἦναι τῷ μὲν φίλῳ φίλος, τῷ δὲ ἐχθρῷ ἐχθρὸς, καὶ νὰ ἀποδίδῃ τόσῳ τὸ ἀγαθὸν, ὅσῳ καὶ τὸ κακόν. Πῶς ὁμως συμβιβάζεται τοῦτο μετὰ τῆς ἐν γένει πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, ἣτις εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς;

Ἐπειτα καὶ ἡ θέσις τῶν κατ' ἰδίαν ἀρετῶν κατέστη ὅλως ἄλλη. Αὐταὶ δὲν ἴστανται πλέον ἀποκεχωρισμένοι, αὐθύπαρκτοι, πλαστικῶς πρὸ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως ἐσκιαγραφημένοι, ἀλλ' ἐπιπολάζουσιν ἀλλήλαις, καὶ συνδέονται μὲ ἀξιώσεις, αἵτινες κεῖνται ἐκτὸς τῆς ἰδίως ἠθικῆς διδασκαλίας. Ἐνῶ ἡ θρησκεία ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀφῆκεν ἐλευθέραν τὴν ἠθικὴν, ἡ νεωτέρα ἠθικὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς περὶ πίστεως διδασκαλίας, καὶ οὕτω καὶ αἱ κατ' ἰδίαν ἀρεταὶ βλάπτονται ἐν τῇ ἐκυτῶν ἀνεξαρτησίᾳ. Τέλος μίᾳ ἐτι μείζων διαφορά παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ πᾶν ἦν ἡ ἐξάσκησις τῶν γνήτων σχέσεων· προησθάνοντο μὲν καὶ αὐτοὶ ἐν τι πέρην κείμενον καὶ ἐπίστευον ἀνταπόδοσιν, ἔζων ὁμῶς διὰ τὸ πικρὸν καὶ ἐστρεφον τὴν πλήρη αὐτῶν ἐνέργειαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δημοσίου βίου. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταὶ εἶχον ὅλως ἄλλην σημασίαν, ὅλως δὲ ἄλλην συνάφειαν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ. Ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἀρχῆθεν ἔκειτο θεῖα τις καὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων καταληπτὴ τάσις. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡσπερ τις ὁδοιπόρος, ὅστις οὐδέποτε τολμᾷ νὰ συνδεθῇ στενωῶς μετὰ κόσμου, ὅστις εἶναι καὶ πρέπει νὰ ἦναι αὐτῷ ξένος. Ζῆ ἐνταῦθα ὕπως πολιτογραφηθῆ εἰς ἀόρατόν τι κράτος, καὶ ὑπὲρ τῶν καθηκόντων καὶ δικαίων τούτου κατοχυρῆ ἐνθεν ἡ σημασία τῶν γνήτων διατάξεων, ἄρα καὶ ἡ τῶν πρὸς ταύτας καθηκόντων, ἐνθεν δὲ καὶ ἡ σημασία τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὰς διατάξεις ταύτας ἀρετῶν, ἄρα καὶ ἡ τῆς φιλίας.

Ἄμα δ' ὡς ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ ἐκφαίνονται τάσεις εἰς ἑλληνικὴν φιλάνθρωπίαν μετὰ σπουδῆς προστρεπόμεναι, εὐθὺς καὶ ἡ φιλία πάλιν ἀναλαμβάνει τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς δικαίον. Ἀναπολεῖ τις τὴν τῆς φιλίας λατρείαν ἐπὶ τῶν χρόνων Πετράρχα. Τότε ἦν ἡ ῥωμαντικὴ παιδείσις, ἣτις ἐξελαμβάνετο μὲν ὡς χάριέν τι ἐν ταῖς συναναστροφαῖς, οὐδεμίαν ὁμῶς ἀπέκτησεν ἠθικὴν σημασίαν. Ἦσαν θερμὰ αἰσθηματά, τοῖς ἔλλειπεν ἡ ἐσωτερικὴ ἀλήθεια, καὶ ἐνῶ ἐσπούδαζον περὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων, ἠγαπῶντο κατὰ τὸν Λαίλιον τοῦ Κικέρωνος.

Ἡ ἀρχαία φιλία δὲν μετοκίσθη ὡς οἰκιακόν τι φυτὸν, ἀλλ' ἠύξησε μετὰ τοῦ ὅλου βίου τῶν ἀρχαίων, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ δημοσίου. Οὗτος ἦν ἡ ἀτμοσφαιρὰ ἡ ἐνδυναμοῦσα καὶ διατηροῦσα τὴν φιλίαν ὑγιᾶ καὶ ἀνδρικῆν. Ἐντεῦθεν καὶ οὐδὲν αὐτῇ ἀνομοιότερον, ἢ ἡ μαλθακὴ ἐκείνη ἠδυσπάθεια τῶν αἰσθημάτων νεωτέρων ποιητῶν, οἵτινες ἀπὸ τοῦ δημοσίου μάλιστα βίου ἀπώτατα ἴσταντο.

Σπουδαιότερα καὶ σημαντικώτερα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας περὶ φιλίας ιδέας ἦν ἡ τάσις ἡ ἐκφρασθεῖσα ἐν τῷ Ἀγγλικῷ θεσμῷ. Ἐνταῦθα ὁ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοῦς μεγάλους αὐτῆς χαρακτῆρας θαυμασμὸς προέβη πειραματικῶς προκαλη-

λίζων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν. Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου προέκυψε φανερὰ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιθέσις, καὶ ἐμέμφθησαν μάλιστα τούτον διὰ τὴν πρὸς τὴν φιλίαν ὀλιγωρίαν του. Αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τούτου ὡς πάρεργόν τι καὶ ἀνοῦσιον, καὶ νομίζεται ἴσως ὡς βλαβερὸν τι, ὡς κωλύουσα καὶ ἀποσπῶσα τὸ ἄτομον ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν του σπουδῆς. Ἢ μόνον περὶ ψυχικῆς σωτηρίας φροντὶς οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἢ ἐξευγενισμένους τις ἐγωῖσμός, ὄρμη τις κέρδους ἐπιθυμοῦσα. Ὁ Shaftsbury ἐπιθυμεῖ τὴν αὐθυπαρξίαν τῶν κατ' ἰδίαν ἀρετῶν, αἵτινές ποτε, ὡς περ ἰσχυροῦ τινος δένδρου κλώνες ἐν τῷ ἀέρι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς κοινότητος ἐσχηματίσθησαν. Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ καταστήσῃ πάλιν τὰς ἀρετὰς ἐλευθέρους ἐκ τῆς διδασκαλίας ὀργίζεται κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις οὔτε πρὸς μεγάλωφρονα φιλίαν ἡμᾶς παρορμᾷ, οὔτε παράδειγμα ἡμῖν ὑποδείκνυσιν.

Ἀποτομώτερον δὲν ἐξεφράσθη ἡ ἀντίθεσις ὡς πρὸς τὰ ἦθη μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου κόσμου. Ἄλλ' ὁμῶς εἶναι καὶ ἐπιθεθικωμένη, ἔπρεπεν ὁ Χριστιανικὸς κόσμος νὰ ἦναι συντετμημένος καὶ ἐν ἀπορίᾳ κατὰ τὰ ὕψιστα μάλιστα τοῦ βίου ἀγαθὰ, ἅτινα ρίζοῦνται ἐν τῷ ἐδάφει τῆς ἀγάπης; Δὲν εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς αὐτὸς ἐν συλλόγῳ τινι εὐγενῶν νέων, οἵτινες μετὰ τοῦ ἀρχηγέτου των καθίστανται ἢ λαμπρὰ τῆς φιλίας εἰκὼν καὶ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἐκπλήρωσις παντὸς, ὅ,τι ποτὲ διὰ τῶν δεσμῶν τῆς φιλίας ἐπεδιώχθη πρὸς ἀνακαίνισιν πολιτείας καὶ κοινωνίας; Καὶ μήπως ἄρα πρέπει νὰ συμβαδίζῃ ἡ πρὸς τὸν φίλον ἀγάπη μὲ τὸ πρὸς τὸν ἐχθρὸν μίσος; Δὲν ἀνεγνώρισαν ἤδη καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὑψηλὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν ἐξέφρασε δημοσίᾳ ὁ Πλάτων ὅτι τῷ ἐναρέτῳ ἐνάρμοστον εἶναι νὰ εὐχηθῆ ἄλλοις κακόν, ἡ θρησκευτικὴ ἀγάπη δὲν δύναται νὰ ἀναιρέσῃ τὴν φιλίαν. Αὕτη καθίστησιν ἕκαστον ἀνθρώπινον σύλλογον ἱερὸν, ἐκδίδωσιν ἡμῖν τὰ ἀληθῆ ὄπλα πρὸς καταστροφὴν παντὸς ὅ,τι ἡ φιλία συννέφει καὶ βλάπτει.

Ἄξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι φιλόλογός τις καὶ μάλιστα οἷος ὁ Ριχάρδος Βέντλεϋ, ὑπερασπίζων τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Θεϊσμοῦ ἀπέδειξε προσάγων πρὸς τούτο καὶ κληρικῶν μαρτυρίας, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς τῆς φιλίας ὅρισμός ἐξετάθη καὶ ἐλαμπρύνθη ἐν τῇ νέᾳ Διαθήκῃ. Ἐκ τῆς φιλίας προέκυψεν ἡ «φιλadelphία» καὶ ἡ «ἀγάπη». Αὕτη ἦν ἡ νέα διὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀγάπην λέξις, ἣτις μόνον ἀντὶ τῆς φιλίας ὄφειλε νὰ πληρώσῃ καὶ ἐμψυχώσῃ τὸν κόσμον. Αἱ ἀρεταὶ τῶν ἀρχαίων καὶ ἰδίως ἡ φιλία ἦσαν αἱ κατ' ἰδίαν ἀκτίνες αἱ ἀδουχοῦσαι τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον, αἵτινες ἐξαφανίζονται μὲν, ὅταν ὁ ἥλιος ὀπισθεν τῶν ὀρέων προβαίῃ, ἐνυπάρχουσιν ὁμῶς αἱ αὐταὶ ὡς πρότερον ἰσχυρότεραι μᾶ-

ὄν πυρούτεραι καὶ ζωηρότεραι καὶ ἕνεκα τῆς τοῦ πυρός ἀφθονίας μὴ ὀραταί. Ἄφοῦ λοιπὸν πᾶσα ἡ ἀνθρώπινος σπουδὴ ἔχει ὑψηλότερόν τινα σκοπὸν, ἀναλόγως καὶ πάντες οἱ πνευματικοὶ δεσμοὶ πρέπει νὰ ἦναι περιεκτικώτεροι τὸν νοῦν, καὶ σπουδαιότεροι. Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐφείλει νὰ διαφέρῃ τοῦ ἀνθρώπου μᾶλλον, ἢ ὅτι συνέβαιεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης ἀδελφότητος καὶ τῶν στενοτέρων συλλόγων δὲν παρεβλάθη τὸ δίκαιον. Ὡς φίλοι μετήρχοντο οἱ ἀπόστολοι, οἱ κομιζόντες ἐν τῷ κόσμῳ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης, καὶ ὅτε αὐτὸ τοῦτο καὶ δεύτερον ἀνεφάνη, φίλοι πάλιν καὶ σύλλογοι φίλων ἦσαν, οἵτινες μόνον ἐν τῷ συνέρχεσθαι εὐρισκόν τὸ θάρρος καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἰδρῶσαι νέαν ἐποχὴν τῆς χριστιανωσύνης. Τιοιοῦτοι καιροὶ ἠρωϊκῶν φρόνημα ἀπαιτοῦντες ἀνάγκην ἐπίσης διαφερόντως τῆς φιλίας εἶχον, τῆς ἠρωϊκῆς φιλίας, ὡς ὁ Σλαβερμάχερος αὐτὴν ὠνόμασεν.

Οὐδεὶς δὲ χρόνος δύναται νὰ στερηθῇ ταύτης, διότι ἕκαστος φέρει ἐν ἑαυτῷ μέλλον, οὔτινος τὸ κέρδος δὲν δύναται νὰ ἀποκτηθῇ ἄνευ ἀγάπης. Οὐδεὶς ἀνθρώπινος σύλλογος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ταύτης, τοῦλάχιστον ὁ σύλλογος πανεπιστημιακῶν Γερμανῶν.

Ναὶ βέβαια τὰ ἡμέτερα πανεπιστήμια κατ' ἐξοχὴν προώρισται νὰ ἦναι αἱ ἑδραὶ τῆς φιλίας, ὡς ἔχοντα αἰώνιον καὶ ἀνεξάρτητον χρόνον καὶ ἔθνησμοῦ ἀξίαν. Ἐνταῦθα πνεῖ ὁ ἀὴρ τῆς ἐλευθερίας, τῆς κοινότητος, τῆς ἀμίλλης, ἐν ἧ ἡ Ἑλληνικὴ φιλία ἐπέδωκε. Πρέπει νὰ μᾶς ὀνειδίσωσιν οἱ ἀρχαῖοι, διότι περὶ πολλοῦ ποιούμεθα τὰ ἀνώτατα τῶν ἀνθρώπων ἀγαθὰ; Μὴ γένοιτο! Ἐνταῦθα μάλιστα διακρίνεται ὀλόκληρος ὁ βίος τῶν νέων, καθ' ἕνα τρόπον οὗτοι ζητοῦσι καὶ εὐρίσκουσι φίλους, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία ἢ ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἀνδρῶν κειμένη, ἐξαρθᾶται ἐκ τούτου, τίνε δηλ. τρόπῳ δύνανται οὗτοι νὰ τηρήσωσι φιλίαν, διότι μόνον διὰ ταύτης εἴμεθα τὸ ὅλον, ὑπερπρέπει νὰ εἴμεθα. Μόνον διὰ ταύτης εἶναι δυνατόν ὥστε αἱ μὲν ἐρευνᾶν τοῦ ἐνός ἀμοιβαίως νὰ προάγῳνται καὶ ζωοπυροῦνται, τὸ δὲ πνεῦμα ἡμῶν νὰ διαγιγνώσκῃ τὴν πλήρη ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐκ τῆς εἰδικῆς πολυμαθείας νὰ αἴρηται εἰς ἀληθῆ σοφίαν. Ἀνάγκη λοιπὸν ἡ φιλία παρ' ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῶν ἐν τῇ τριπλῇ αὐτῆς ἐνεργείᾳ νὰ ἀναδειχθῇ πλήρης ἰσχύος, παιδεύουσα ἠθικῶς, προκαλοῦσα τὴν γνῶσιν καὶ κρατύνουσα τὴν σιωτηρίαν τῆς πατρίδος. Ναὶ ἐνταῦθα ἀνεξετάστως ἡ σημασία τῆς εἶναι μεγίστη, καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ ὠφέλειά τῆς. Πολιτεῖται καὶ ἔθνη συνίστανται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλίας, ἥτις ὡσπερ βιωτικὴ δύναμις συνδέει τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς

ἄλληλα, καὶ ἧς ὁ θάνατος ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν τοῦ ἰδίου.

Ἄλλὰ ποῦ ἄλλοθι πρέπει νὰ καλλιεργηθῇ αὕτη ἡ τὴν πολιτείαν καὶ τὰ ἔθνη διατηροῦσα ἀγάπη, ἐν οὐχὶ πρὸ παντός παρ' ἡμῶν; Ἐὰν ἡ κομματικὴ ἔρις ἀδιαλείπτως σπουδάζῃ νὰ διαλύσῃ καὶ χωρίσῃ τὰ ἀλλήλων ἐχόμενα, ἐὰν ἐπωφελομένη πᾶν μέσον αἰτιᾶται τοὺς ἄλλως σκεπτομένους, ἐὰν καταχρωμένη αὐτῷ τῷ ἐνόματι τοῦ Θεοῦ διασπείρῃ πρὸς τιμὴν τοῦ οὕτως εἰπεῖν τὸν δηλητηριώδη σπόρον μίσους καὶ δυσπιστίας, ἡμεῖς ὅμως ὀφείλομεν ὅσον ἡμῶν ἐφικτὸν νὰ μὴ ἀποκάμωμεν συναθροίζοντες οἰκοδομοῦντες καὶ ἐνδυναμοῦντες τὸ πνεῦμα τῆς ὁμοιοῦσας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης. Αἱ μεγάλαι τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας κρίσεις κείνται οὐχὶ ἐν παρελθούσαις μερίδων νίκαις, οὔτε ἐν μομονωμένοις συμβεβηκόσιν, ἀτινα πληροῦσι τὰ φύλλα τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ἐν τοῖς ἠθικοῖς τοῦ λαοῦ τρόποις, ἐν τῇ κραταιώσει τοῦ αἰσθημάτων τοῦ δικαίου, ἐν τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀγαθῶν, ἐν τῇ αὐξανούσῃ βεβαιότητι ὅτι ὑπεράνω πρῶτων τῶν ἀκόμη ἀντιπραττουσῶν ἀντιθέσεων, ὡσπερ ἀπλανῆς ἀστήρ, ἴσταται ἡ συνείδησις μιᾶς ἀκεραίου κοινωνίας.

Ε. ΓΑΛΑΝΗΣ.

Ο ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΓΑΜΒΡΟΣ.

(Συνέχ. 18ῃ φυλλάδι. 450.)

Γ.

Τὴν ἐπαύριον τὸ πρῶτ' ὁ μαρκέσιος δὲ Κρεμάν ἠγέρθη ἐνωρίτατα, διότι ἠσθάνετο ἑαυτὸν μᾶλλον εὐδιάθετον νὰ ζητήσῃ τὴν ἀνάπαυσιν ἀπὸ τὸν καθαρὸν ἀέρα ἢ νὰ τὴν περιμεῖνῃ ἀπὸ τὸν ὕπνον. Οἱ λογισμοὶ τοῦ περιστρέφοντο ἀδιακόπως εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον καὶ δὲν τῷ ἐπέτρεπον ν' ἀναπαυθῇ. Καὶ ἀφ' ἐνός μὲν ἀνεγνώριζε τὰ προτερήματα τῆς μελλούσης συζύγου του καὶ τοὺς ἀρίστους ἔρους καθ' οὓς θὰ ἐγένετο τὸ συνοικέσιον, καὶ ἐθεώρει πάντα ταῦτα ὡς στερεὰς βάσεις πρὸς οἰκοδομὴν τῆς μελλούσης εὐτυχίας του· ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἐκυριεύετο ὑπὸ ἀβυσσίας, ἀορίστου καὶ ἀκατανικήτου μελαγχολίας.

Ἡ ἐξρηχὴ ἐν τοσοῦτῳ φωτιζομένη ὑπὸ τῶν ῥοδοχρόων ἀκτίνων τοῦ φθινοπωρινοῦ ἡλίου ἦτο θέαμα λαμπρὸν, ἱκανὸν νὰ ἀποδιώξῃ πᾶσαν θλίψιν· τὰ τελευταῖα νέφη τῆς πρωῆνης ὀμίχλης ἀπῆρχοντο, καὶ ἤλπιζέ τις ὅτι οὕτω θὰ διασκορπίζοντο καὶ οἱ ἀόριστοι φόβοι τῆς βασανιζομένης καρδίας τοῦ μαρκεσίου πρὸ τοῦ λάμποντος ὀρίζοντος τοῦ μέλλοντος.